

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΙΝΟΥΣΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

(Σημειώσεις για τόν προσδιορισμό του¹ πολιτικοῦ οὔμανισμοῦ).

«Στήν Ἱστορία», ἔγραφε ὁ Paul Nizan στὰ 1935, «ὁ οὔμανισμὸς στάθηκε οὐσιαστικὰ μυθολογία, γιατί δίνει στὸν ἄνθρωπο ὑποσχέσεις ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ κρατήσει».

Καὶ νὰ συλλογιστῆ κανεὶς πὼς αὐτὰ εἰπώθηκαν πρὶν ὁ ναζισμὸς φανερώσει τελείως τὸ προεκτεινόμενο πρόσωπό του, πρὶν ἡ τεχνολογία ἀνακαλύψει τὸν ὄλεθρο τοῦ πυρηνικοῦ πολέμου, πρὶν ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου γίνεῖ ἐμπόρευμα στὰ χέρια ἐκείνων ποὺ ἐκμεταλλεύονται ἐπιτήδεια τὴν ἐπιθυμία καὶ τὴν ἀνάγκη.

Σ' αὐτὴν τὴν πλάνη ἑνὸς οὔμανισμοῦ, ποὺ λογαριάζει πολὺ λίγο τὸν ἄνθρωπο, εἴτε γιατί δὲν τοῦ μένει καιρὸς ν' ἀσχολεῖται μαζί του, εἴτε γιατί γνωρίζει πὼς μιὰ τέτοια ἀσχολία εἶναι ἐπικίνδυνη γιὰ τὴ διαιώνιση τῶν «ἀρχῶν» του, στηρίζονται τὰ συστήματα, ὅλα τὰ καταπιεστικὰ καὶ ἰδεολογικὰ ἐργαλεῖα ποὺ χειραγωγοῦν καὶ ἄλλοτριώνουν.

Μὲ τὴ ρομαντικὴ αὐτὴ εἰσαγωγή θὰ ἤθελα ν' ἀρχίσω, προειδοποιώντας συνάμα τὸν ἀναγνώστη πὼς δὲν πρόκειται νὰ λησμονηθῶ στὰ σύννεφα ἑνὸς οὐτοπικοῦ οὔμανισμοῦ.

Μὲ τὴν προειδοποίησή μου πάντως, δὲν ἀρνιέμαι τὴν εἰδικὴ θέση ὅσων μελέτησαν τὴν οὐτοπία ὡς «ὄνειρο τῆς ἀληθινῆς καὶ δίκαιης βιοτικῆς τάξης τῶν πραγμάτων»² ἀλλὰ καὶ ὡς «ἱστορικὸ» φαινόμενο κοινωνικὰ ἐφικτό.³

Μιλῶ γιὰ τὶς ἀπόψεις τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης στὸ μεγάλο θέμα τῆς παλινόστησης τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη στὴν οὐτοπία.

Πάντως, ἡ ἀνάλυση τῶν ἀρχῶν ἑνὸς πολιτικοῦ οὔμανισμοῦ δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸ προνόμιο οὔτε τοῦ μετα-κλινικοῦ φροῦδισμού οὔτε τοῦ μαρξισμού ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν θεωρήσεων ποὺ ἀναγνωρίζουν, ἐξ ἀντικειμένου, τὸ χρέος τους στοὺς δύο «μεγάλους τῆς ὑποψίας»: τὸν Μάρξ καὶ τὸν Φρόυντ.

Ἡ γενικὴ γλωσσολογία αἴφνης ἢ ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία τοῦ ἀσυνείδητου, ὅπως ἀρθρώνεται μὲ τὴ θεωρία τῆς γλώσσας ἀπὸ τὸν J. Lacan ἢ τέλος ἡ πολυσυζητημένη σημειολογία, ἀνοίγουν σήμερα τὸ δρόμο γιὰ μιὰ εἰδικὴ μελέτη τῆς ἰδεολογίας, τονίζοντας ὅτι ἡ πρακτικὴ τῆς εἶναι σημαίνουσα⁴, δηλαδή ὅτι προάγεται καὶ παράγεται μέσα ἀπὸ τὴ γλώσσα καὶ τὰ «γλωσσικὰ συστήματα» (langages).

Μὲ ποιὰ ἔννοια;

Οί επιστήμες αυτές δὲν συμφώνησαν ἀπλῶς μὲ τὸν μαρξισμό στὸ ὅτι κάθε ἰδεολογία ἔχει ὡς σκοπὸ πὸ τὴν καθορίζει τὴν μετατροπὴ τοῦ συγκεκριμένου ἀνθρώπου σὲ ὑποκείμενο, ἀλλὰ καὶ διαπίστωσαν μετὰ ἀπ' αὐτὸν ὅτι τὸ ὑποκείμενο ἔχει ἤδη συσταθῆ σὰν τέτοιο, μέσα καὶ ἀπὸ τὸ σημαῖνον ἢ πὶὸ σωστά, μέσα καὶ ἀπὸ τὴν διαδικασία σημάνσεως τῶν πραγμάτων. Σύσταση, πὸ πάντως δὲν σημαίνει ὑποχρεωτικὰ καὶ ἔνταξη τοῦ ὑποκειμένου.

Ἡ περιοχὴ λοιπὸν τῆς γνώσης πὸ ἀνοίγεται μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν, προετοιμάζει καὶ μιὰ θεωρία τῆς ἰδεολογίας, συνεχίζοντας κατὰ κάποιον τρόπο τὸ σκοπὸ πὸ ἔβαλε ὁ Κ. Μάρξ στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία».

Σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ τῆς γνώσης νομίζω ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἐρευνήσῃ ὁποῖος ζητᾷ νὰ προσδιορίσῃ τὸν πολιτικὸ οὐμανισμό.

Ἐναν οὐμανισμό πὸ νὰ μὴν εἶναι ἰδεολογικὸς ἢ οὐτοπικὸς ἀλλὰ πὸ νὰ κρατάει τὶς ὑποσχέσεις του ὡς τὸ τέλος.

Δὲν κρύβω, πὸς ἀντιλαμβάνομαι τὸ αἴτημα γιὰ ἓναν τέτοιο οὐμανισμό ὡς ταυτολογία μὲ μιὰ συγκεκριμένη πολιτικὴ στάση.⁵

Ἡ ἐπεξηγηματικὴ ὑποσημείωση πὸ προηγήθηκε εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο καὶ ἡ αἰτία τοῦ σημερινοῦ κειμένου.

Τώρα πὸ θὰ μπορούσα νὰ διαλέξω τυπικὰ ἀνάμεσα στὴν πρώτη μου γραφὴ καὶ σὲ μιὰν ἄλλη, ἐντεταγμένη καὶ ἀποδοτικὴ, βλέπω πὸς εἶναι ἀργά. Ὑπάρχει ἤδη τὸ παρελθὸν μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ νοούμενα καὶ ὑπο-νοούμενα πὸ μὲ δεσμεύει. Δὲ βλέπω πὸς θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ἀλλιῶς, ἀφοῦ ἡ γραφὴ δὲν εἶναι μόνον ἡ ἐκλογή (μου) ἀλλὰ καὶ τὰ ὅριά της.

Νὰ λοιπὸν πὸς καταλαβαίνω καὶ τὶς ὑπόλοιπες σημαίνουσες πρακτικὲς ὅπως π.χ. τὴ μουσικὴ, τὴ ζωγραφικὴ ἢ τὸν κινηματογράφο, ὡς τρόπους πὸ δὲν καταργοῦν τὸ ὕφος γιὰ μιὰ εὐκόλη ἔνταξη τοῦ περιεχομένου τους, ἀλλὰ ἀντίθετα ἀφήνουν στὸ ὕφος νὰ σημαίνει πρῶτο τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ σημαῖνον καὶ τὴν ἰδεολογία. Καὶ ἡ διάκριση αὐτὴ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὶς ἀντιμετωπίζουμε ὡς κοινωνικο-ἱστορικὲς διαδικασίες πὸ κρατοῦν ὡστόσο ἀνέπαφη τὴ θέση καὶ τὸ ρόλο πὸ διαδραματίζει ἐντὸς τους τὸ ὑποκείμενο.

Διαφορετικά, οἱ πρακτικὲς αὐτὲς ἐκπίπτουν σὲ ψευδο-καλλιτεχνικὲς ἢ ψευδο-πολιτικὲς δικαιολογίες, ἐγκλωβισμένες καθὼς εἶναι στὴν ἰδεολογία (ἄρχουσα) πὸ τὶς χρησιμοποιοῦν ὡς ἐργαλεῖα της.

Ποιὰ εἶναι λοιπὸν ἡ σχέση τους μὲ τὴν (ἄρχουσα) ἰδεολογία καὶ πότε διασποῦν τὸν ἐπιβεβλημένο κλοιό της; Καὶ τέλος, πὸς θὰ μπορούσαν, οἱ σημαίνουσες πρακτικὲς, νὰ γίνον καὶ αὐτὲς παράγοντες ἀλλαγῆς τοῦ κοινωνικοῦ status, νὰ λειτουργήσουν δηλαδὴ ὅπως οἱ σχέσεις καὶ οἱ δυνάμεις τῆς οἰκονομικῆς παραγωγῆς;

Ἡ ἀπάντηση ἄρχισε νὰ δίνεται μὲ τὸ μαρξισμό. Ὁ μαρξισμὸς⁶ πρῶτος ἀνέτρεψε τὸν παραδοσιακὸ ὄρισμό τῆς ἰδεολογίας, γνωστὸ ἀπὸ τὸν Destutt de Tracy ὡς: «θεωρία (γενετική) τῶν ἰδεῶν».

Γιὰ τὸν Κ. Μάρξ ἡ ἰδεολογία εἶναι σύστημα ἰδεῶν καὶ ἀναπαραστάσεων πὸ κυριαρχοῦν στὸ νοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἢ μιᾶς ομάδας. Σύστημα «χωρὶς

ιστορία» συνεπῶς σύστημα πού προσδιορίζεται ἀπὸ ἄλλες «σταθερές» τῆς κοινωνικῆς ὀλότητος: τὶς δυνάμεις καὶ τὶς σχέσεις παραγωγῆς.

Ἡ ἰδεολογία γιὰ τὸ μαρξισμό εἶναι περιοχὴ προσδιορισμένη, σὲ τελευταῖο βαθμό, ἀπὸ τὴν οἰκονομία.

Γιὰ νὰ φανοῦν τὰ πράγματα σὲ μιὰ «τοπικὴ» ἀντιστοιχία, ὁ Μάρξ παρομοιάζει τὸν κοινωνικὸ σχηματισμὸ μὲ «οἰκοδόμημα» πού ἔχει *βάση* (ὑποδομὴ) καὶ *ἀνώγειο* (ἐποικοδόμημα). Τὸ τελευταῖο διαρθρώνεται σὲ δύο κύρια «ἐπίπεδα»: τὸ νομικο-πολιτικὸ (δίκαιο-Κράτος) καὶ τὸ ἰδεολογικὸ (θρησκεία, ἠθική, κουλτούρα). Τί ἀκριβῶς ἔβλεπε ὁ Κ. Μάρξ στὴν παιδαγωγικὴ καὶ γι' αὐτὸ ἀπλὴ παρομοίωσή του γιὰ τὸν κοινωνικὸ σχηματισμὸ, τὸ διαβάζουμε στὰ προλεγόμενα τῆς «Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας».

Γράφει: «Οἱ ἄνθρωποι δένουν τὶς καθοριστικὲς, ἀναγκαῖες καὶ ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴ θέλησή τους σχέσεις, μὲ τὴν κοινωνικὴ παραγωγὴ τῆς ὕπαρξίς τους. Αὐτὲς οἱ σχέσεις παραγωγῆς, ἀνταποκρίνονται σ' ἓνα δοσμένο βαθμὸ ἀνάπτυξης τῶν ὑλικῶν δυνάμεων παραγωγῆς τους. Τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν σχέσεων διαμορφώνει τὴν οἰκονομικὴ δομὴ τῆς κοινωνίας, τὸ πραγματικὸ βάθρο (σημείωση δική μου: τὴν *ὑποδομὴ*) πάνω στὸ ὁποῖο ὀρθώνεται ἓνα νομικὸ καὶ πολιτικὸ κτίσμα (σημείωση δική μου: *ἐποικοδόμημα*) καὶ στὸ ὁποῖο ἀνταποκρίνονται οἱ προσδιοριστικὲς μορφὲς τῆς κοινωνικῆς συνείδησης.

Ἐπίσης γράφει: «Ὁ τρόπος παραγωγῆς τῆς ὑλικῆς ζωῆς, εἶναι αὐτὸς πού κυριαρχεῖ σ' ὅλοκληρὴ τὴν κοινωνικὴ, πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωή».⁷

Ἐνα κύριο συμπέρασμα ἀπ' αὐτὴν τὴν περικοπὴ (κείμενο-κλειδί τοῦ μαρξισμού) εἶναι ὅτι ὁ Μάρξ καθιερώνει τὴ στρουκτουραλιστικὴ μέθοδο ἀνάλυσης τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου, μιλώντας γιὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ὅλου πάνω στὰ μέρη καὶ τῶν σχέσεων πάνω στὰ ἄτομα.

Τοῦτο σημαίνει πέρα ἀπὸ τὴ σαφῆ ἐπιστημολογικὴ του ἀξία, ὅτι ὁ μαρξισμὸς δέχεται ὡς βασικὴ κατηγορία (φιλοσοφικὴ) τὴν κατηγορία τῆς σχέσης καὶ ὄχι τοῦ ὄντος.

Βλέπω χρήσιμη τὴ μεθοδολογικὴ αὐτὴ παρατήρηση γιὰ τὴν κριτικὴ ἐναντίωσή μου στὸν «ἰδεαλιστικὸ» οὐμανισμό, πού τώρα μπορῶ νὰ τὸν χαρακτηρίζω καὶ ὡς ἐπιστημονικὴ ἀφέλεια ἐφόσον ἐπιμένει νὰ μιλᾷ γιὰ «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου» ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς σχέσεις, τὶς μόνες ἐπιστημονικὰ μετρήσιμες.

Ἡ ἐπιστήμη λοιπὸν εἶναι ὁ *δείκτης* — γιὰτὶ ποιὸς ἄλλος εἶναι; — πού διαστέλλει τὴν ἰδεολογία ὡς ὑποκειμενικὴ κατασκευὴ (φαντασίωση) ἀπὸ τὴν ἰδεολογία ὡς κοινωνικὴ διαδικασία.

Σ' αὐτὴ τὴ διαστολὴ θεμελιώνεται καὶ ὁ διαχωρισμὸς μεταξὺ ἰδεαλιστικοῦ καὶ πολιτικοῦ οὐμανισμοῦ.

Στὸν πρῶτο, ἡ σχέση μας μὲ τὴν ἰδεολογία ὑπάρχει ὡς ἀξιολογικὴ κατηγορία (λάθος), στὸ δεύτερο ὡς ἐπιστημονικὴ ἔννοια (ὀρθὸ)⁸.

Ἐπιπλέον νὰ ὑπογραμμίσω ὅτι ὁ Κ. Μάρξ δὲν προχώρησε περισσότερο

σ' αὐτὴ τὴ διαστολή, ἀφήνοντας μὲ ἐνιαία ὀνομασία τοὺς δύο διαφορετικοὺς ρόλους ποὺ διαδραματίζει ἡ ἰδεολογία.

Νὰ λοιπὸν πὼς φτάνουμε ἤδη σὲ μιὰ πρώτη ἐπιλογή: στὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἰδεολογίας ὡς ἐπιστημονικῆς ἔννοιας, δηλαδὴ ὡς γνωστικῆς διαδικασίας ποὺ ἔχει σκοπὸ τὴν ἀπομυθοποίηση τῆς ψευδο-συνείδησης. Ἡ ἰδεολογία σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση δὲν εἶναι τὸ ἀντίθετο τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ ἓνα μέρος της.

Ὅταν λοιπὸν θὰ μιλοῦμε ἀπ' ἐδῶ καὶ μπρὸς γιὰ σημαίνουσες πρακτικὲς, θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε στὸ νοῦ τὶς κοινωνικὲς πρακτικὲς ποὺ παράγουν καὶ παράγονται ἀπὸ τὴν ἰδεολογία, ὡς σύνδεσμο τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους.

Σύνδεσμος, ποὺ ὅπως γράφει ὁ L. Althusser⁹, ἐξασφαλίζει τὴ σχέση τῶν ἀτόμων μὲ κάποιον σκοπὸ, ὅπως αὐτὸς καθορίζεται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ὀλότητα.

Ἡ ἰδεολογία λοιπὸν σὲ κάθε κοινωνία, ταξικὴ ἢ ὄχι, ἐξασφαλίζει τὴ συνοχὴ τῆς κοινωνικῆς ὀλότητας, ρυθμίζοντας τὴ σχέση τῶν ἀτόμων μὲ τὸν κοινωνικό τους ρόλο.

Στὴν ταξικὴ ὅμως κοινωνία ἡ ἰδεολογία μεταβάλλεται ἀναγκαστικὰ σὲ ψευδο-ἀναπαράσταση τοῦ πραγματικοῦ. Πρόκειται γιὰ τὴν ἰδεολογία ποὺ *συνδέει* ἀδιαφανεῖς ταξικὲς δομές. Αὐτὸ σημαίνει ἄλλωστε ταξικὴ κοινωνία: κοινωνία ἀδιαφανῆς.

Εὐλογα λοιπὸν τίθεται τὸ ἐρώτημα: τί συμβαίνει μὲ τὴν ἰδεολογία ποὺ παράγεται ἀπὸ τὶς σημαίνουσες πρακτικὲς; Ἐδῶ, νομίζω, μποροῦμε νὰ ποῦμε ἀπερίφραστα ὅτι ἡ ἰδεολογία αὐτὴ, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ πρακτικὲς αὐτές, λειτουργοῦν ὡς ἀπομυθοποιητικὲς διαδικασίες καὶ ὀδηγοῦν σὲ διαύγεια καὶ ἀλλαγὴ, γιὰ τὴν οἱ δομές ποὺ τὶς συνθέτουν δὲν εἶναι οὔτε ἱεραρχημένες οὔτε ἀνταγωνιστικὲς. Εἶναι συνεπῶς *διαφανεῖς*.

Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση οἱ σημαίνουσες πρακτικὲς — διαδικασίες πᾶς διαφανεῖς — καθορίζουν τὸ ἐποικοδόμημα, παρέχοντας στὴν ἰδεολογία τὴ δυνατότητα νὰ λειτουργεῖ καθοριστικὰ ὅπως τὸ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο τῆς ὑποδομῆς.

Τί γίνεται τώρα μὲ τὶς κοινωνικὲς σχέσεις;

Προσδιορίζονται *ἀποκλειστικὰ* ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ὑποδομὴ.

Τὴν ἀπάντηση ἔδωσε μὲ διορατικότητα ὁ Φ. Ἐγκελς, ἀπαντώντας μ' αὐτὸν τὸν τρόπο σὲ ὄλους τοὺς (μαρξιστές;) οἰκονομιστὲς ἐπιγόνους ποὺ δὲν προνόησαν νὰ προβοῦν οὔτε στὴν ἀλθουσεριανὴ διαστολὴ τῆς ἰδεολογίας οὔτε βέβαια στὴν ὑποδιαστολὴ ἰδεολογίας — σημαίνουσας πρακτικῆς, ποὺ προτείνω ἐδῶ.

Ὁ Ἐγκελς σ' ἓνα γράμμα τοῦ στὸν Μπλόχ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1890 ἔγραφε πὼς: «ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση εἶναι ἡ *βάση*. Τὰ διάφορα ὅμως στοιχεῖα τοῦ ἐποικοδομήματος. . . ἀσκοῦν τὴν ἐπιρροή (δράση) τους στοὺς ἱστορικοὺς ἀγῶνες (ὑποδομὴ) καὶ σὲ πολλὰς περιπτώσεις τοὺς *προσδιορίζουν ἐκ τῶν προτέρων*.¹⁰

Και άλλο, τονίζει, ότι: «όποιος διαστρέφει την πιο πάνω φράση, την μετατρέπει σε πρόταση κενή, άφηρημένη και παράλογη».¹¹

Παράλογοι λοιπόν, το λιγότερο, οί δογματικοί επίγονοι. Παράλογοι ή ρασιοναλιστές. Γιατί ό μαρξισμός και άν ακόμη είναι όρθολογικός δέν είναι ποτέ άπλός ρασιοναλισμός.

Ή παρομοίωση έποικοδομήματος - ύποδομής, πού διατρέχει όλο το έργο του Μάρξ γιατί εκεί άκριβώς λειτουργεί και ή διαστολή της ιδεολογίας, έξοπλίζεται στην περίοδο της ώριμότητάς¹² του με μιá πραγματικά πρωτοποριακή σχέση πού παρουσιάζεται κάτω από νέους όρους. Οί όροι αυτοί επιβεβαιώνουν και τόν χαρακτηρισμό του μαρξισμού ως «έπιστημολογικής τομής».

Πρόκειται για την άποδυνάμωση τών όρων της νεανικής περιόδου πού χαρακτηρίζουν τα επίπεδα του «οίκοδομήματος» ως: *οικονομικό και ιδεολογικό* και για την προοδευτική αντικατάστασή τους με την «έννοια» (concept) τών *προσδιοριστικών διαβαθμίσεων* (instances déterminantes) μέσα πάντοτε στο ίδιο σχήμα: έποικοδόμημα - ύποδομή.

Έκει, θά πρέπει να έρευνήσουμε για να άντιληφθοϋμε και τη λειτουργία του σχήματος αυτού. Για να έννοήσουμε δηλαδή:

α) Τη λειτουργία όσων δομών συνιστούν την ύποδομή (σχέσεις και δυνάμεις παραγωγής) ως του καθοριστικού αλλά όχι και άποκλειστικού παράγοντα τών ανθρωπίνων σχέσεων. 'Ο Μάρξ μιλάει για *καθορισμό* τών «άλλων επιπέδων» σε «τελευταίο βαθμό».

β) Τη λειτουργία τών επιπέδων του έποικοδομήματος πού είναι «σχετικά αυτόνομη» και πού γι' αυτό έπιτρέπει την άσκηση μιās «άντίστροφης έπιρροής» προς την ύποδομή.

Θεωρώ τις παρατηρήσεις αυτές ως σημείο έκκινήσεως για την ανάπτυξη μιās ειδικής θεωρίας της ιδεολογίας, πέρα από τα όρια πού θέτει ή οικονομιστική ή ή ιστορικιστική άντίληψη του μαρξισμού.

Δέν μπορώ πάντως να χαρακτηρίσω ως παράλειψη, το ότι ό Κ. Μάρξ δέν προχώρησε περισσότερο προς αυτόν το στόχο.

Όταν ό Μάρξ άσχολήθηκε συστηματικά με την ιδεολογία γύρω στα 1845 έκδίδοντας μαζί με τόν Έγκελς την «Γερμανική Ίδεολογία», είχε ήδη ξεπεράσει την περίοδο μιās «θεωρητικής ανθρωπολογίας».

Με την μελέτη της ιδεολογίας, ζητούσε να άποκαλύψει τις άντινομίες του ιδεαλισμού και τών συνεπειών του για την θεωρία και την πράξη. Ειδικότερα, θέλησε να τονίσει τους λόγους για τους όποιους ή ιδεαλιστική προβληματική είναι άκυρη έφόσον στηρίζεται σε μιá ιδεολογία πού από την ίδια την προέλευσή της και από τόν κοινωνικό της ρόλο δέν κατατείνει σε σύστημα έπιστημολογικό αλλά σε παραπλανητική ύποκειμενική δοξασία. Σε «camera obscura» — ό χαρακτηρισμός είναι του Μάρξ — ή σε κλειστή διαδικασία πού κρατά έξω τις «καθοριστικές αναγκαίες» και «άνεξάρτητες από προσωπική θέληση» σχέσεις, δηλαδή τις σχέσεις παραγωγής. Ύπάρχει όμως και σ' αυτή τη νεανική άνάλυση του Μάρξ, ένα στοιχείο πού θά μπο-

ροδσε νά χρησιμεύσει ὡς ἀφετηρία μιᾶς εἰδικῆς θεωρίας τῆς ἰδεολογίας. Πρόκειται γιὰ τὴν παραδοχὴ τοῦ κοινωνικοῦ τοῦ ρόλου.

Δηλαδή τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀνιστορική (καὶ ἀχρονική) ἰδεολογία μετέχει ὀργανικὰ στὴ διαμόρφωση τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ. Μετέχει ὁμως μὲ τὸν τρόπο της.

Ἐναμφισβήτητα ἡ ἰδεολογία ἀποτελεῖ δομὴ τῆς ζωῆς τῶν κοινωνιῶν. «Μόνον ἄλλωστε ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀναγκαιότητάς της», γράφει ὁ L. Althusser, «ἐπιτρέπουν τὴν ἐπιρροὴ πάνω στὸν ἴδιο της τὸν ἑαυτὸ καθὼς καὶ τὴ μετατροπὴ της σὲ ὄργανο δράσης ποὺ ἐπηρεάζει τὴν ἱστορία». ¹³

Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς τοῦ L. Althusser ποὺ συμπληρῶνουν καὶ προχωροῦν τὴ θέση τοῦ Μάρξ γιὰ τὸ ρόλο τοῦ ἐποικοδομήματος βοηθοῦν στὸ νὰ θεμελιώσουμε τὴν ἀποψη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ σημαίνουσες πρακτικές, ἡ ἰδιαίτερη δηλαδή ἰδεολογικὴ περιοχὴ ποὺ περικλείει τὴ γραφὴ, τὸ λόγο ἢ τὴν τέχνη, ἀποκτοῦν μιὰ κυριολεκτικὰ ἐπαναστατικὴ δύναμη, μεταβάλλοντας, κάτω ἀπὸ συγκεκριμένες προϋποθέσεις, τὴ δευτερογενῆ ἰδεολογία σὲ πρωτογενῆ λειτουργία δράσης. Γύρω ἀπ' αὐτὴ τὴ μετασχηματισμένη ἰδεολογία νομίζω πὼς ἐξελίσσεται καὶ ὀργανώνεται ὁ πολιτικὸς οὐμανισμὸς. Ὁ οὐμανισμὸς ποὺ μὲ τὴ *συμβολικὴ* ἀλλὰ καὶ *πραγματικὴ* δύναμη τοῦ λόγου, τῆς γραφῆς καὶ τῆς τέχνης γίνεται ὁ παιδαγωγὸς τῆς ἀλλαγῆς. Ὑπενθυμίζω στὸν ἀναγνώστη πρὶν ἀναφερθῶ σὲ ὀρισμένα βασικὰ γνωρίσματα τῆς ἰδεολογίας, ὅτι τότε μόνον ὁ λόγος καὶ οἱ ὑπόλοιπες σημαίνουσες πρακτικὲς γίνονται φορεῖς τῆς ἀλλαγῆς ὅταν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ἕνας ἀπὸ τοὺς *τόπους* τῆς πάλης τῶν τάξεων.

Αὐτὸ ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσει ἄλλωστε ἡ θεωρία τοῦ J. P. Faye σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὑπάρχει ἄμεση σχέση μεταξὺ τῆς θεωρίας παραγωγῆς τῶν συστημάτων ἀφήγησης (*systèmes narratifs*) καὶ τῆς θεωρίας τῆς πάλης τῶν τάξεων, ἐφόσον καὶ ἡ Ἱστορία δὲν εἶναι παρὰ «δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων ὅταν παράγουν τὰ μέσα ὑπάρξεώς τους, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἡ δραστηριότητα αὐτὴ γνωρίζει τὸν ἑαυτὸ της, ἀπὸ τὴ στιγμή δηλαδή ποὺ *ἀναφέρεται καὶ ἀφηγεῖται*». ¹⁴

Τὰ βασικὰ γνωρίσματα τῆς ἰδεολογίας εἶναι: Πρῶτο, τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἰδεολογία εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τῆς κοινωνίας καὶ γιὰ τὴν ἰδεολογία (ὡς ἀφήγηση) μετέχει στὴν Ἱστορία. Μόνον ἕνας «ἰδεολόγος» θὰ μποροῦσε νὰ σκεφτῆ μιὰ κοινωνία, ἔστω καὶ σοσιαλιστικὴ, χωρὶς ἰδεολογία.

Δεύτερο, τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἰδεολογία εἶναι σύστημα (ὅπως καὶ ἡ ἀφήγηση εἶναι σύστημα) ἀναπαραστάσεων ἢ μορφῶν ποὺ δὲν εἶναι πάντοτε συνειδητές. Θὰ λέγαμε μὲ τὸν L. Althusser, ὅτι ἡ ἰδεολογία εἶναι «βαθύτατα ἀσυνείδητη». Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἔχει σημασία, ἂν θελήσουμε νὰ συνδυάσουμε τὴν ἀχρονική, ἀνιστορική καὶ ἀσυνείδητη ἰδεολογία μὲ τὸ φροϋδικὸ ἀσυνείδητο καὶ τὴν συγκεκριμένη πρόταση τοῦ Φρόϋντ ποὺ ἐξαγγέλλει ὅτι: *τὸ ἀσυνείδητο εἶναι αἰώνιο*.

Ἐπιπροσέτι, ὅσοι οἱ προσδιορισμοὶ τῆς ἰδεολογίας (ἀχρονική, ἀνιστορική καὶ ἀσυνείδητη) ποὺ ἀναφέραμε διαδραματίζουν θετικὸ ρόλο στὴν ἀνίχνευση τῆς εἰδικῆς θεωρίας της. Γιατὶ ἐνῶ ἡ ἰδεολογία εἶναι ἀχρονική καὶ συνεπῶς ἀνιστορική, ἔχει μιὰ «δική της ἱστορία» μέσα στὴν ἱστορία. Καὶ ἀκόμη ἐπειδὴ εἶναι «ἀσυνείδητη» καθίσταται «πανταχοῦ παροῦσα καὶ δι-ιστορική».¹⁵

Μὲ αὐτὰ τὰ γνωρίσματα καὶ μὲ τὴν δυσπόστατη φύση της¹⁶ εἶναι νομίζω φανερὸ ὅτι ἡ ἰδεολογία μεταβάλλεται σὲ ἀποκρυπτογραφικὸ κώδικα μελέτης τοῦ μαρξιστικοῦ σχήματος ἐποικοδομήματος - ὑποδομῆς.

Ἔτσι μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς στὴ περιοχὴ ποὺ ὀρίζει ἡ ἰδεολογία, οἱ ἄνθρωποι συνειδητοποιοῦν τὴ θέση τους στὴν ἱστορία. Ἡ ἰδεολογία εἶναι τὸ ὄργανο ποὺ καλύπτει ἀλλὰ καὶ φανερώνει, ποὺ ἀποπροσανατολίζει ἀλλὰ καὶ «κάνει» κατανοητὲς τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις.

Μόνον ποὺ ἡ κατανόηση ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ περιοχὴ δὲν ἀποτελεῖ ἀπ' εὐθείας σχέση τῶν ἀνθρώπων μὲ «τὶς πραγματικὲς συνθῆκες τῆς ὑπαρξῆς τους» (Μάρξ), ἀλλὰ μὲ τὸν τρόπο ποὺ οἱ ἄνθρωποι βιώνουν αὐτὲς τὶς σχέσεις.

Ἡ ἰδεολογία λοιπὸν συνιστᾷ καὶ ἔκφραση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι βιώνουν τὶς πραγματικὲς τους σχέσεις.

Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ποὺ ἐννοεῖ τὴν ἰδεολογία ὡς «περιοχὴ» ἢ «σφαῖρα» ἢ camera obscura, ὀδηγεῖ καὶ σὲ μιὰ τυπολογικὴ κατάληξη τῶν σχέσεων σὲ φανταστικὲς καὶ πραγματικὲς.

Οἱ πρῶτες εἶναι ὅσες ἀπορρέουν ἀπὸ μιὰ ἀντίληψη ἰδεολογικῆ. Εἶναι οἱ σχέσεις μέσα ἀπὸ τὸν καθρέφτη.

Οἱ ἄλλες εἶναι οἱ πρωτογενεῖς σχέσεις μὲ τὶς πραγματικὲς συνθῆκες.

Δὲν θὰ κάνω ἐδῶ ἀξιολόγηση. Ὅσοι ἀσχολήθηκαν λίγο πολὺ μὲ τὰ χαρτιά καὶ τὶς γραφές, τὸν πιὸ στιλπνὸ καθρέφτη τοῦ κόσμου, θὰ κρατοῦν μιὰν ἐπιφύλαξη γιὰ τὸν αὐστηρὸ διαχωρισμὸ τῶν σχέσεων σὲ φανταστικὲς καὶ πραγματικὲς.

Καὶ καλὰ θὰ κάνουν, γιατί πέρα ἀπὸ αὐτὸν τὸ διαχωρισμὸ, ἀρχίζουν ὅσες ἀπορίες θεμελιώνουν ἓνα διάλογο μὲ τὸν μαρξισμό.

Διάλογο ἀπόλυτα ἔγκυρο.

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ εἰσέρχονται φανταστικὲς σχέσεις, ποὺ τὶς λέω συμβολικὲς, ποὺ δὲν εἶναι ἀπλὴ «ἐπέκταση» τῶν πραγματικῶν σχέσεων, ἀλλὰ παράλληλη πραγματικὴ λειτουργία στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐποικοδομήματος.

Φοβοῦμαι πῶς ἡ ὑπόθεση αὐτὴ φαίνεται ἐπιλήψιμη γιὰ ἐκείνους ποὺ θὰ ἔβλεπαν νὰ καταλύεται ἡ ὀριζόντια διάκριση ἐποικοδομήματος - ὑποδομῆς.

Σύμφωνα μὲ τὴ λογικὴ τους θὰ ἦταν ἀδύνατον μιὰ δομὴ τοῦ ἐποικοδομήματος (π.χ. οἱ σημαίνουσες πρακτικὲς) νὰ διαταράσσει ὅλη τὴν λειτουργία τοῦ οἰκοδομήματος, ἔχοντας ἀντίθετη «φορὰ» ἀπ' αὐτὴ ποὺ τῆς δίνουν οἱ δομῆς τῆς βάσης. Καὶ ἐπὶ πλέον ἡ «φορὰ» αὐτὴ νὰ ἐπηρεάζει, σὲ ἀντίστροφη κίνηση, τὴν ἴδια τὴν ὑποδομὴ.

Τὰ ἐπιχειρήματά τους ὁμῶς δὲν εἶναι ἰσχυρά.

Ο λόγος είναι άπλός. Η τοπική και περιγραφική αντίληψη του κοινωνικού οικοδομήματος είναι τεχνητή. Άν την εισήγαγε ο Μάρξ, τὸ ἔκανε για λόγους παιδαγωγικούς.

Η όριζόντια διάκριση ἐποικοδομήματος - ύποδομής, ύπάρχει μόνο στα χαρτιά, ὄχι στὸν κοινωνικό σχηματισμό. Σ' αὐτὸν οἱ δομές λειτουργοῦν σὲ μιὰ πολύτροπη καὶ δυναμική σχέση. Τὴ θέση ἐτούτη προσπάθησα νὰ υπερασπιστῶ καὶ στὴ «Σημειολογία τῶν πολιτικῶν θεσμῶν».

Ἐκεῖ ὅμως ὑποστήριξα ὅτι οἱ συμβολικὲς σχέσεις μετατίθενται ἀπὸ τὸ ἐποικοδόμημα στὴν ὑποδομή.

Αὐτὴ εἶναι ἡ μετριοπαθὴς υπεράσπιση, καὶ μιὰ ἄποψη ποὺ ἀναθεωρῶ, γιατί οἱ συμβολικὲς σχέσεις δὲν μετατίθενται ἀλλὰ λειτουργοῦν ἐκεῖ ὅπου βρίσκονται, δηλαδή στὸ ἐποικοδόμημα, ὡς σχέσεις πραγματικὲς καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἀσκοῦν «ἀντίστροφη ἐπιρροή» (Μάρξ) πρὸς τὴν ὑποδομή.

Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ παρατήρηση τοῦ Μάρξ: ἡ ἀντίστροφη ἐπιρροὴ τῶν σχέσεων τοῦ ἐποικοδομήματος δίνει τὸ δικαίωμα νὰ μὴ δεχτοῦμε τὸν «τοπικό» περιγραφικό διαχωρισμό καὶ τὴν ἀντίστοιχη λειτουργία τοῦ κοινωνικοῦ οικοδομήματος. Μᾶς ἐπιτρέπει συνεπῶς νὰ ξεπεράσουμε καὶ τὴν παιδαγωγική του παρομοίωση, τὴν σχηματικὴ δηλ. ἀναπαράσταση τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ καὶ νὰ προχωρήσουμε σὲ μιὰ ἀντίληψη *συμπυκνωτική*, ὅπου ὅλα τὰ ἐπίπεδα λειτουργοῦν ὡς ἓνα. Μιὰ τέτοια θεώρηση τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ ἀποκλείει ὅπως εἶναι φυσικό καὶ κάθε σχηματικὴ περιγραφή.

Όμως ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἐπιχειρήματα. Όταν κάποιος γυροφέρνει τὸν συμβολισμό, θέλει ἐνδεχομένως νὰ πεῖ κάτι ἄλλο, ὅπως τὸ καλὸ μωρὸ τῶν δεκαοκτῶ μηνῶν στὸν Φρόντ ποὺ ἄφηνε τοὺς γονεῖς του νὰ κοιμῶνται ἡσυχιοὶ καὶ ποὺ δὲν ἔκλαιγε ὅταν ἔφευγε ἡ μητέρα του. Ἐπαιζε ὅμως μὲ τὸ κουβαράκι κρύβοντας καὶ φανερώνοντάς το, ἐπικυρώνοντας τὸ παιχνίδι του μὲ ἓνα θριαμβευτικό «ἔφυγε» - «νάτο» (fort - da!)

Ἐπαιζε, δηλαδή *συμβόλιζε*, τὴν ἀπουσία τῆς μητέρας του μὲ τοῦτο τὸ ἐνστικτῶδες (;) εὔρημα.

Τὸ κάτι ἄλλο ποὺ θέλω νὰ πῶ εἶναι πῶς αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ συμβολικὲς καὶ φαινομενικὰ παιγνιώδεις σχέσεις καλύπτουν ἀλλὰ καὶ φανερώνουν ταυτόχρονα ὄλο τὸν πόνο ποὺ φανερώνουν καὶ καλύπτουν ταυτόχρονα (προσοχή στὴν ἀντιστροφή) οἱ πραγματικὲς σχέσεις ποὺ ὑφαίνονται μὲ τὶς «ὕλικὲς συνθῆκες τῆς ὑπαρξης» (Μάρξ).

Τὸ παιχνίδι-συμβολισμὸς τοῦ παιδιοῦ εἶναι ἡ κατανόηση μὲ συμβολικό τρόπο τῆς πραγματικῆς ἀπουσίας τῆς μητέρας. Καὶ ἐπιμένω: *κατανόηση* καὶ ὄχι *λησμονιὰ* τῆς ἀπουσίας.

Ἡ πίεση ποὺ νιώθει τὸ παιδί δὲν ὑποχωρεῖ ἀπὸ τὸ παιχνίδι-σύμβολο οὔτε ὑποκαθίσταται, γιατί τὸ παιδί δὲν μπορεῖ ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ κρατήσῃ τὴ μητέρα του στὸ σπίτι, γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ὀργανώσει διαφορετικὰ τὴν ἐπιθυμία του. Ἡ (συμβολικὴ) πράξη τοῦ παιδιοῦ δὲν «ἐπενδύει» τὶς πραγματικὲς σχέσεις (οἰκονομιστικὴ μαρξιστικὴ ἀντίληψη) ἀλλὰ ἀποτελεῖ παράλληλη *πραγματικὴ* λειτουργία στὸ ἐπίπεδο τοῦ συμβολισμοῦ, δηλαδή

τοῦ ἐποικοδομήματος. Τέλος, ἡ πράξις τοῦ παιδιοῦ περιλαμβάνει δυὸ βασικὰ στοιχεῖα ἐξελικτικῆς δύναμης: τὴν *ἐπανάληψη* καὶ τὴν *ἀναπαραγωγή*.

Ἄν τὸ παιδί τῆς φροῦδικῆς περιπτώσεως ἐπαναλαμβάνει καὶ ἀναπαράγει μὲ τὸ παιγνίδι του μιὰ δυσάρεστη κατάσταση τὸ κάνει γιατί μ' αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ ἐπιβληθῆ στὸ συναίσθημα τοῦ πόνου. Ἔτσι θὰ ξεπεράσει τὸ φανταστικὸ πρὸς τὸ πραγματικόν.

Ἐπὶ ὑπάρχει ἄπειρη φυσικὴ σοφία στὸ συμβολισμό αὐτόν, ἀνάλογη μὲ τὴν κοινωνικὴ σοφία τῆς «παραδειγματικῆς πράξης».

Γιατί τί ἄλλο μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ «παραδειγματικὴ πράξις» παρά ἕνας ἀσυνείδητος — νὰ πῶ: ποιητικός; — συμβολισμός.

Στὸ φροῦδικὸ παράδειγμα ὑπάρχει μιὰ λανθάνουσα, ἀσυνείδητη δυναμική, ποὺ παρακινεῖ τὸ παιδί νὰ πράξει μὲ τὸν τρόπο του. Στὴ συμβολικὴ του πράξις, στὸ παιγνίδι του, ἀναπαρίσταται ἡ *ἀπόσταση* ἀνάμεσα στὴν (ἀσυνείδητη) κριτικὴ του γιὰ τὴν ἀναχώρησι τῆς μητέρας καὶ στὴν ἴδια τὴν πράξι τῆς ἀναχώρησης.

Βέβαια, ἡ κριτικὴ ποὺ κάνει τὸ παιδί, δηλαδὴ ἡ ἐκτίμησι τῆς πράξης τῆς μάνας του, εἶναι ἀσυνείδητη (λανθάνουσα). Ἡ κριτικὴ ὅμως ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ «δράστης» τῆς παραδειγματικῆς πράξης εἶναι συνειδητὴ. Ἐμᾶς θέλει νὰ παραδειγματίσει, νὰ μᾶς κάνει συμμέτοχους ἐνὸς δράματος καλώντας μας νὰ τὸ ὀλοκληρώσουμε.

Ἐπὶ ὑπάρχει βέβαια ἕνα στοιχεῖο ποὺ διαχωρίζει τὸν φροῦδισμό ἀπὸ τὸν μαρξισμό. Στὸν Φρόυντ, ἡ παρουσία τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιθυμίας δίνεται σχεδὸν πάντα συμβολικά. Τὰ ὄνειρα π.χ. εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν τόπος τῆς ἐπιθυμίας.

Στὸν Μάρξ ὅμως ἡ παρουσία τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιθυμίας εἶναι πραγματικὴ, (τὸ «χρῆμα» ὡς μορφή ἀξίας).

Βέβαια, ὑπάρχει μιὰ χαρακτηριστικὴ διαφορὰ στοὺς δύο. Τὴν σημειῶνω: στὸν Φρόυντ, ὅ,τι γεννᾷ τὸ «γεγονός» εἶναι *ῥύθιση θανάτου*, καὶ ὅ,τι γεννᾷ τὸ σύστημα εἶναι, ἀντίθετα: *ἔρωτας ζωῆς*.

Στὸν Μάρξ τὰ πράγματα εἶναι ἐντελῶς ἀντίστροφα: ὅ,τι γεννᾷ τὸ γεγονός εἶναι ἡ δύναμι ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ πίεσι (τὴ ζωὴ) καὶ ὅ,τι γεννᾷ τὸ σύστημα (τὸ κεφάλαιο π.χ.) εἶναι ὁ θάνατος. Τὸ κεφάλαιο *εἶναι* θάνατος.

Ὅμως κι αὐτὸς ὁ διαχωρισμὸς τοῦ πεισιθανάτου, ναρκισσικοῦ φροῦδισμοῦ καὶ τοῦ ζωϊκοῦ, προμηθεϊκοῦ μαρξισμοῦ, παραβλέπει ὅτι στὸν Φρόυντ ἡ *σχέσι* ἀνάμεσα στὸ γεγονός (τὴ δράσι) καὶ τὸ σύστημα δὲν εἶναι μὲ κανένα τρόπο *διαλεκτικὴ*. Γιατί οἱ συμβολικὲς σχέσεις δὲν συνδέονται *διαλεκτικὰ* ἀλλὰ *ἐπιθυμητικὰ*: Γιατί, ἀκόμη, ἡ διαλεκτικὴ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴ φύσι.

Θὰ τελειώσω κι αὐτὴ τὴν ὑπεράσπισι τοῦ συμβολισμοῦ, μὲ μιὰ ὑπόθεσι ποὺ παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστη νὰ τὴν διαβάσει *πέραν* τοῦ κειμένου τούτου.

Ἐποθέτω, πὼς οἱ συμβολικὲς σχέσεις ἀναπαριστάνουν καὶ ὑποκαθιστοῦν τὴν ῥύθιση τοῦ θανάτου. Γίνονται γι' αὐτό, μητρες ζωῆς, γεννοῦν δηλαδὴ τὸ γεγονός. Τί ἄλλο μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀναμέτρησι μὲ τὸ θάνατο παρά συμβολισμὸς τοῦ θανάτου ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει *ἐμπειρία* θανάτου;

Ἀντίθετα, οἱ πραγματικὲς σχέσεις, ὑποθέτω, πὼς προφυλάσσουν ἀπὸ τὸν θάνατο χωρὶς ὅμως νὰ ἀναμετρηθοῦν μαζί του, πλέκοντας ἓνα προστατευτικὸ δίχτυ: τὸ σύστημα καὶ τὸ κεφάλαιο, τὴν κατάστασι καὶ τὴν ἐξασφάλισι.

Ὅσοι σκεφθοῦν αὐτὴν τὴν ὑπόθεσι ὡς ἰδεαλιστικὴ διεργασίαι, ἀγνοοῦν (ἴσως) πὼς ἡ συμβολικὴ λειτουργίαι εἶναι τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Γιατὶ ἡ λειτουργίαι αὐτὴ δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀναποδογύρισμα τῆς σχέσις ἀντικειμένου-εἰδώλου, δὲν εἶναι συνεπῶς ὀπτικὴ ἀπάτη, ἀλλὰ μιὰ *σύνθετη ἀποκατάστασι* (ἀόρατη ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμὸ) ἐκείνου τοῦ στοιχείου ποῦ ἡ πραγματικὴ λειτουργίαι ἀμέλησε ἢ καλύτερα *ἀπόθησε*. Πρόκειται γιὰ τὴν *ἐπιθυμίαι*. Αὐτὴν ἀπωθεῖ ὁ ἰδεαλισμὸς. Καὶ τούτῃ τὴν ἀποκατάστασι τῆς ἀπωθημένης ἐπιθυμίαις ἐπιχειρεῖ ὁ συμβολισμὸς.

Ποιὲς εἶναι λοιπὸν οἱ πρακτικὲς ποῦ ἀποκαθιστοῦν τὴν ἐπιθυμίαι καὶ ποῦ ἐξισώνουν τὴ συμβολικὴ σχέσι μετὰ τὴν πραγματικὴ;

Εἶναι ἀσφαλῶς οἱ σημαίνουσες πρακτικὲς ποῦ κι' ἂν ἀκόμη, σύμφωνα μετὰ τὴν μαρξιστικὴν κατάταξι τῶν σχέσεων, ἀπορρέουν ἀπὸ φανταστικὲς σχέσεις, *λειτουργοῦν μεταλλακτικὰ*, μέσα στὸν χῶρο τῆς ἰδεολογίαις. Θὰ ἔλεγα πὼς οἱ πρακτικὲς αὐτὲς διαστέλλουν τὴν ἰδεολογίαι ἀπὸ ὑποκειμενικὴ (ἀξιολογικὴ) ἀντίληψι σὲ ἐπιστημονικὴ ἔννοιαι.

Μίλησα στὴν ἀρχὴ γιὰ τὸν σχεδιασμὸ μιᾶς εἰδικῆς θεωρίαι τῆς ἰδεολογίαις ποῦ τῆς ἐπιτρέπει νὰ λειτουργεῖ διπλᾶ.

Νομίζω πὼς εἶναι ὥρα νὰ βάλω τὰ σημάδια ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ διάκρισι (ὑποδιαστολή) μέσα στὸν ἰδεολογικὸ χῶρο (δηλαδὴ στὸ ἐποικοδόμημα) τῶν πρακτικῶν ποῦ ἀπελευθερώνουν καὶ μεταβάλλουν τὶς παραδοσιακὲς δομὲς τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ. Ποῦ κινοῦν δηλαδὴ τὴν ἱστορίαι, ὅπως ἀκριβῶς οἱ «σχέσεις καὶ οἱ δυνάμεις παραγωγῆς» (Μάρξ).

α) Οἱ σημαίνουσες πρακτικὲς ὀνομάζουν τὸν κόσμο.

Τοῦτο σημαίνει πὼς τὸν ὀρίζουν καὶ τὸν ὀργανώνουν ἐφόσον ἀπὸ τὶς πρακτικὲς αὐτὲς ὁ κόσμος γίνεται κατανοητός.

β) Οἱ σημαίνουσες πρακτικὲς ἔχουν ὑπόστασι *πραγματικὴ* (ὕλική).

Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ὑποκείμενο ἢ ἡ ὀμάδα ποῦ τὶς ἀσκεῖ, *δραῖ* πραγματικὰ. Σημαίνει ἀκόμη πὼς ὁ συμβολισμὸς εἶναι κοινωνικὸς καὶ ἱστορικὸς.

Ἡ πραγματικὴ τους ἄσκησι ποῦ συντελεῖται μέσα στὴν ἀντιθετικὴ ὀμάδα: πραγματικὸ/ἰδεολογικὸ ἢ σημαίνον/ἰδεολογικὸ, ἀπολήγει καὶ στὴν παραγωγὴ ἔργου (δὲν χρησιμοποιοῦ τό: δημιουργίαι ἔργου).

Τὸ ἔργο εἶναι παράγωγο αὐτῆς τῆς διαδικασίαις μεταλλαγῆς, δηλαδὴ τῆς σημαίνουσας πρακτικῆς.

γ) Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὀποῖο οἱ σημαίνουσες πρακτικὲς ἐντάσσονται σὲ μιὰ εἰδικὴ θεωρίαι τῆς ἰδεολογίαις εἶναι ὅτι: *κάθε κοινωνικὴ πρακτικὴ* δηλαδὴ *κάθε κοινωνικὴ δραστηριότητι παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς* μετὰ ἰδεολογικὴ λειτουργίαι εἶναι *σημαίνουσα*.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει ἂν ἀναστρέψουμε τὴν πρότασι: *ἡ σήμανσι* εἶναι ἀποτέλεσμα ὄσων κοινωνικῶν πρακτικῶν λειτουργοῦν μετὰ τὴν ἰδεολογίαι.

“Ένα πρόχειρο συμπέρασμα είναι τὸ ἀκόλουθο.

Ἐπάρχουν κοινωνικὲς πρακτικὲς ποὺ δὲν λειτουργοῦν μὲ τὴν ἰδεολογία ἀλλὰ μὲ τὴ βία¹⁷. Καὶ αὐτὲς εἶναι διαδικασίες ποὺ παράγονται ἀπὸ τὰ καταπιεστικὰ (ὄχι τὰ ἰδεολογικὰ) ἐργαλεῖα. Αὐτὲς εἶναι οἱ διαδικασίες χωρὶς φωνή.

δ) Οἱ σημαίνουσες πρακτικὲς ἀσκοῦνται εἴτε μὲ τρόπο ποὺ τὶς συντηρεῖ καὶ τὶς ἀναπαράγει, ποὺ διαιωνίζει μὲ ἓνα λόγο τοὺς ὑφισταμένους κώδικες σημάσεως (διάβαζε: κώδικες στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀρχουσας ἰδεολογίας) ἢ ἀντίθετα ἀσκοῦνται μὲ τρόπο ποὺ ἀμφισβητεῖ καὶ μεταβάλλει τοὺς κώδικες αὐτοῦς. Οἱ σημαίνουσες πρακτικὲς λοιπὸν εἶναι ἄλλοτε *συντηρητικὲς* καὶ ἄλλοτε *μεταλλακτικὲς* τῶν ἰδεολογιῶν. Ἄλλωστε καὶ ἡ ἰδεολογία ποὺ συντηρεῖ ἢ μεταβάλλει ἢ σημαίνουσα πρακτικὴ, κατατείνει καὶ σὲ ἀντίστοιχη συντηρητικὴ ἢ μεταλλακτικὴ *ἀναπαραγωγή* τῶν σχέσεων καὶ τῶν δυνάμεων παραγωγῆς.

“Ὅταν ρώτησαν ἓναν ποιητὴ πῶς τὰ ποιήματα θὰ τὰ βάλουν μὲ μιὰ δικτατορία, ὁ ποιητὴς τοὺς παρέπεμψε στὸ παλιὸ ἔθιμο τοῦ χοροῦ τῆς πατάτας. Τὸν χορεύουν τὰ νέα κορίτσια τῆς Πολυνησίας γύρω ἀπὸ τὰ βλαστάρια τῶν φυτῶν προστατεύοντάς τα ἔτσι μὲ τὰ κορμιά τους ἀπὸ τοὺς ἀνέμους. Μὲ τὸ χορὸ βέβαια δὲν εἶναι ἡ πατάτα ποὺ προστατεύεται καὶ μεγαλώνει, ἀλλὰ τὰ σώματα τῶν κοριτσιῶν.

Νά, πιά εἶναι ἡ χρησιμότητα τῆς σημαίνουσας πρακτικῆς.

Ἐ C. Lévi-Strauss γράφει ἀντίστοιχα, μιλώντας γιὰ τὸν νόμο ποὺ ἀπαγορεύει τὴν αἰμομιξία. Ἐ νόμος αὐτός, ἰδρυτικὸς γιὰ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, εἶναι ταυτόχρονα καὶ νόμος τοῦ «γλωσσικοῦ συστήματος» (langage), μὲ τὴν ἔννοια ὅτι θεμελιώνει καὶ ἐξηγεῖ τὴν κοινωνικὴ ἀνταλλαγή (συγγένεια) ὡς ἀνταλλαγή σημάτων. Τὸ ἀπαγορευμένο εἶναι τὸ ὅριο τὸ ὁποῖο ὀρίζει τὸν ἄνθρωπο ὡς κοινωνικὸ πλάσμα καὶ ὄχι ὡς βιολογικὸ ὄργανισμό. Σ’ αὐτό, δὲν σταματᾷ μόνον ἡ κοινωνικότητα ἀλλὰ καὶ ἡ σήμανση.

Ἐδῶ μπορῶ νὰ τελειῶνω.

Ἐ πολιτικὸς οὐμανισμὸς εἶναι σημαίνων στὸ ποσοστὸ ποὺ καλεῖται νὰ ἀποκαλύπτει τὴ διαφορὰ ἰδεολογίας-σημαίνουσας πρακτικῆς. Ἐρθρώνεται συνεπῶς ἀπὸ τὰ συστήματα ποὺ μελετοῦν ὅσες ἐπιστῆμες ἀποκωδικοποιοῦν τὴ διαφορὰ αὐτή.

Ἐρθρώνεται ὁμως καὶ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐκείνη στάση ποὺ ἀνάγει τὴν ἰδεολογία σὲ ἐπιστημονικὴ ἔννοια καὶ κατὰ συνέπεια, σὲ σύστημα «διορθωτικῶν» ἀναπαραστάσεων.¹⁸ Τότε καὶ ἡ ἰδεολογία γίνεται ὄργανο κρίσης καὶ ἀλλαγῆς. Ἐδηγὸς γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς κοινωνικῆς αὐτοσυνείδησης, αὐτὴ τὴν «κίνηση» προφυλάσσει καὶ ὀργανώνει ὁ πολιτικὸς οὐμανισμὸς. Τὸ ἴδιο κάνει ἄλλωστε τὸ συντακτικὸ στὴ γλώσσα ἢ ἡ διαδικασία κατεργασίας τοῦ ὄνειρου, στὴν θεωρία τοῦ ἀσυνείδητου.

Ἐτσι λοιπὸν φυλάγεται καὶ δυναμώνει ἡ «κίνηση» ποὺ φοβοῦνται οἱ «ἄλλοι».

Γιατὶ οἱ «ἄλλοι» οὔτε συμβολίζουν οὔτε κινῶνται. Εἶναι νεκροί.

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς :

1. Χρησιμοποιώ τὸ ὀριστικὸ ἄρθρο τοῦ (πολιτικοῦ οὐμανισμοῦ) καὶ ὄχι τὸ ἀόριστο ἐνός (πολιτικοῦ οὐμανισμοῦ) γιὰ νὰ τονίσω ὅτι ὑπάρχει ἕνας οὐμανισμός: ὁ πολιτικός, ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ ποὺ ἔχει ἀποτελέσματα πολιτικά. Αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ ἀποτελέσματα μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ θεωρητικὰ καὶ πρακτικά.

Μόνον ὁ «ἀστικός» π.χ. οὐμανισμός ἔχει (πολιτικὸ) συμφέρον νὰ ἐμφανίζεται ὡς ὁ οὐμανισμός ἐκεῖνος ποὺ δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ πολιτικὰ ἀποτελέσματα, ἀλλὰ γιὰ ἠθικά (θεωρητικά).

Ὁ πολιτικός οὐμανισμός προσδιορίζεται λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία μιᾶς «θεωρητικῆς πρακτικῆς», ποὺ τέμνει τὶς κοινωνικὲς διαδικασίες, ἀπορρίπτοντας ὅσες ὀδηγοῦν σὲ μορφὲς ἀνελευθερίας καὶ συντηρητισμοῦ.

2. M. Horkheimer, *Ἀπαρχὲς τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας*, (ἐλλην. μετάφραση), ἐκδ. Κάλβος, Ἀθήνα 1973, σελ. 10.

3. H. Marcuse, «Τὸ τέλος τῆς οὐτοπίας» (ἐλλην. μετάφραση) στὸν τόμο *Ψυχανάλυση καὶ Πολιτικὴ*, ἐκδ. Ἑριδανός, Ἀθήνα 1971, σελ. 114.

4. Τὸν ὄρο: *πρακτικὴ*, χρησιμοποιεῖ ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός γιὰ νὰ ὑποδείξει μιὰ *δραστηριότητα ἐν ὄρει προϊόντος*. Τὴν ἴδια δραστηριότητα ὀνομάζει ὁ Φρόυντ *ἐργασία*, ὅταν μιλάει γιὰ τὴν ἐργασία ποὺ μετατρέπει τὸ λαθάνον ὄνειρο σὲ φανερό (βλ. «ἐργασία κατεργασίας τοῦ ὄνειρου» καθὼς καὶ «ἐργασία ἐρμηνείας τοῦ ὄνειρου»).

Μὲ τὸ: *σημαίνουσα πρακτικὴ* ἐννοῶ τὴν πρακτικὴ ποὺ ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὸ «γλωσσικὸ σύστημα» (langage), ἀπὸ κάθε «γλωσσικὸ σύστημα» εἴτε αὐτὸ λέγεται ἀνθρώπινη γλώσσα εἴτε κώδικας ἢ «γλώσσα» τῆς τέχνης.

Οἱ ἐπιστημονικὲς θεωρήσεις ποὺ ἀνέφερα πρὶν ἀνω: γενικὴ γλωσσολογία, σημειολογία κ.λ.π. εἶναι ἀκριβῶς οἱ θεωρήσεις ἐκεῖνες ποὺ ἀναλύουν καὶ ἐξετάζουν τὶς σημαίνουσες πρακτικὲς, ὑποδεικνύοντας ταυτόχρονα τὴν εἰδικὴ σχέση τοῦ ὑποκειμένου τόσο μὲ τὸ σημαῖνον ὅσο καὶ μὲ τὸ σημαϊνόμενο τῶν πραγμάτων. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστη στὸ ὅτι ἡ μελέτη τῆς σημαίνουσας πρακτικῆς ὀφείλει νὰ ὑποδείξει κυρίως τὴν εἰδικὴ σχέση ὑποκειμένου — ἐννοίας — δήλωσης, ὡς πάλι, (ἀγώνα) τῶν ἀντιθέτων.

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν ἐνδιαφέρουν οἱ σημαίνουσες πρακτικὲς ὡς αἰσθητικὰ ἀντικείμενα ἢ «δημιουργήματα» ἢ ἀκόμη ὡς «προϊόντα» ἀλλὰ ὡς *διαδικασίες παραγωγικῆς*.

Ἄν παραβλέψουμε τὸ στοιχεῖο τῆς διαδικασίας, τότε οἱ σημαίνουσες πρακτικὲς ἐκπίπτουν σὲ «ἰδεολογικὸ προϊόν» (μαρξιστικὴ θέση) ἢ σὲ «δημιούργημα» (ἰδεαλιστικὴ θέση). Ἀποβάλλουν συνεπῶς τὰ στοιχεῖα τῆς κοινωνικο-ἱστορικῆς τους λειτουργίας. Τὸ στοιχεῖο ποὺ τὶς μεταβάλλει σὲ «τόπο» καὶ ὄχι «προϊόν» ἢ «δημιούργημα» τοῦ κοινωνικοῦ ἀνταγωνισμοῦ (τόπο, στὸν ὁποῖο ἐξελίσσεται ἡ διαδικασία αὐτή).

Ἄν λοιπὸν θεωρήσουμε τὴν λογοτεχνία ὡς σημαίνουσα πρακτικὴ, θὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ «κείμενο» ὡς ἕνα *τύπο* τῆς πρακτικῆς αὐτῆς στὴν ὁποία τὸ ὑποκείμενο *μεταβάλλεται, μεταβάλλοντας* ταυτόχρονα καὶ τὴ σημασία τοῦ κειμένου.

Ἡ σημαίνουσα πρακτικὴ, ἐδῶ, δὲν εἶναι ἡ λογοτεχνία, οὔτε τὸ κείμενο οὔτε ἡ διαδικασία μεταβολῆς κειμένου καὶ ὑποκειμένου (συγγραφέα), ἀλλὰ *ὅ λ α α ὗ τ ἂ μ α ζ ἰ*.

5. Αὐτὸς εἶναι ἄλλωστε καὶ ὁ στόχος τοῦ ἄρθρου: νὰ ὑποδείξει ὅτι χωρὶς αὐτὴ τὴν πολιτικὴ στάση, ἡ ἐρευνα ὑποβιβάζεται σὲ λαθροχειρία, ποὺ παγιδεύει τὴ λογικὴ καὶ ἀπολιθώνει ὅποιον ζητᾶ νὰ ἀποκαλεῖται αὐτάρεσκα ἐρευνητής. Τοῦτο τὸ σῆμα προσπάθησα ἄλλωστε νὰ ἐκπέμψω τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 74 μὲ τὴν ἐκδοσὴ ἐνός βιβλίου ποὺ συνόψιζε κάτω ἀπὸ μιὰ εὐθραυστὴ γραφὴ, ἕναν τρόπο προσβολῆς τῆς βαναυσότητος ποὺ κυριαρχοῦσε τότε καὶ στὸν τομέα τῆς ἐπιστήμης.

Βέβαια, τὸ ποσοστὸ αὐτογνωσίας ἦταν ἠῤῥημένο γιὰ ὄσους ἔμειναν στὸ περιθώριο, ὄχι μόνο γιὰτὶ ἡ διαύγεια ἐκεῖ εἶναι μεγάλη, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ κάθε ἀπόφαση γραφῆς μηδενίζεται ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἀπόφαση δράσης.

Με τή γνώση αὐτῆς τῆς διαφορᾶς μπόρεσα τότε νά καταλάβω καί τή σημασία τῆς γραφῆς ὡς διαδικασίας πού μεταβάλλει μαζί μέ τò σημαῖνον της καί τόν *συγγραφέα*.

6. Ὁ ὅρος *μαρξισμός* πού τόν χρησιμοποιοῦ μέ τήν λιγότερη δυνατή συνθηματική καί συναισθηματική φόρτιση, παραπέμπει στήν συγκεκριμένη ἐπιστημονική (ἱστορικὸς ὕλισμός) καί φιλοσοφική (διαλεκτικὸς ὕλισμός) θεώρηση τῆς Ἱστορίας, τῆς Ἰδεολογίας καί τῆς Οἰκονομίας. Θεώρηση ἢ «ἐπιστημολογική τομὴ» ἢ ρήξη μέ τήν προηγούμενη σκέψη. Θεώρηση, τέλος, μεταλλακτική τοῦ κόσμου καί ὄχι ἐρμηνευτική. (Βλ. καί ἐνδέκατη θέση στόν Feuerbach τοῦ Κ. Μάρξ: «Οἱ φιλόσοφοι τὸ μόνο πού κάνανε ἦταν νά ἐρμηνεύουν τόν κόσμο, αὐτὸ πού πρέπει, εἶναι νά τόν ἀλλάξουμε». Ἡ θεωρητικὴ ἐπανάσταση πού ἀναγγέλλει ἢ θέση αὐτὴ τοῦ Μάρξ θεμελιώνει μιὰ νέα *ἐπιστημονικὴ* θεώρηση τοῦ κόσμου καί τῆς φιλοσοφίας. Καί τοῦτο τὸ γεγονός ὀνομάζει ὁ L. Althusser «ἐπιστημολογική τομὴ» τοῦ μαρξισμοῦ, ὅρο πού τόν δανεῖζεται ἀπὸ τόν γάλλο ἐπιστημολόγο G. Bachelard.

7. Κ. Marx, *Critique de l'Economie Politique*, τόμος 1ος, ἔκδ. La Pléiade, σελ. 272 - 273 (γαλλικὴ μετάφραση τοῦ *Zur kritik der Politischen Oekonomie*).

8. Βλ. καί L. Althusser, *Eléments d'Autocritique*, ἔκδ. Hachette — Littérature, Παρίσι 1974, σελ. 42.

9. L. Althusser, *Théorie, pratique théorique et formation théorique. Idéologie et lutte idéologique*. Texte ronéotypé, σελ. 29.

10. Βλ. *Marx et Engels, Etudes philosophiques*, Editions Sociales, σελ. 128.

11. ἔ.ά.

12. Περίοδο πού τήν σφραγίζει τὸ Κεφάλαιο, τὸ ἔργο ἐκεῖνο τοῦ Μάρξ πού δὲν εἰσάγει μιὰ οἰκονομικὴ θεωρία ἀλλὰ τὴ «θεωρία τοῦ μηχανισμοῦ παραγωγῆς τοῦ ἀποτελέσματος τῆς κοινωνίας» στὸ καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς. Ἔργο, στὸ ὁποῖο εἶναι ἐπόμενο νά ἐπιχειρεῖται παράλληλα μέ τήν ἀναμόρφωση τῶν προηγουμένων ἐννοιῶν καί ἡ ἀνανέωση τῶν ὁρῶν πού τίς ἐκφράζουν.

13. Βλ. L. Althusser, «Marxisme et Humanisme» εἰς *Pour Marx*, ἔκδ. Maspéro, Παρίσι 1972, σελ. 239.

14. Βλ. J. P. Faye, «Narration et économie matérielle», εἰς *La critique du langage et son économie*, ἔκδ. Galilée, Παρίσι 1973, σελ. 87.

15. Παραπέμπω τὸν ἀναγνώστη στὸ ἄρθρο τοῦ L. Althusser «Idéologie et Appareils Idéologiques d'Etat» πού ὑπῆρξε καί γιὰ μένα καθὼς καί γιὰ πολλοὺς μελετητὲς σημεῖο ἐκκινήσεως (βλ. περιοδικό: *La Pensée*, No 151, Ἰούνιος 1970).

16. Βλ. πὸ πάνω ὅπου μιλῶ γιὰ τὴν ἰδεολογία ὡς ἀξιολογικὴ κατηγορία (λάθος) καί ὡς ἐπιστημονικὴ ἔννοια (ὀρθό).

17. Βλ. L. Althusser, «Idéologie et appareils idéologiques d'état», *La Pensée*, No 151, Ἰούνιος 70.

18. Πρόκειται γιὰ τὴν περίπτωση ὅπου ἡ ἰδεολογία ἐπενεργεῖ ὡς παράγοντας φωτισμοῦ τῆς συνείδησης καί ὄχι ἀποπροσανατολισμοῦ της.